

*Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle
Hüküm Verme Gerekçeleri (el-Hidâye Örneği),*
Mahmud Esad ERKAYA, Araştırma Yayınları,
Haziran 2015, 175 sayfa

İslâm dininin temel kaynaklarından biri olan sünnetin doğru bir şekilde tespiti, ilk asırlardan itibaren gayretli ve özverili çalışmaların en önemli gayelerinden biridir. Bu gaye doğrultusunda, doğruya ulaşmada farklı yollar benimseyen âlimler arasında zaman zaman görüş ayrılıklarının yaşanması ve takip edilen metot ve uygulamaların eleştiri konusu olması da kaçınılmazdır. Bu kapsamda başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî mezhebine mensup âlimler hadis bilgilerinin azlığı, mütesâhil tutumları, re'yi çokça kullanmaları, hadis kabul şartları, sahih hadislerle muhalefet, zayıf hadisle amel gibi konularda özellikle de muhaddisler tarafından eleştirilerin odağı olmaktan kurtulamamışlardır. Hanefîlerin hadis anlayışları üzerine yapılan kıymetli çalışmalar olmakla birlikte bazı detayların incelenip akademik araştırmalara konu edilmesi de bir gerekliliktir. Bu kapsamda Yard. Doç. Dr. Mahmut Esad Erkaya'nın 2009 yılında savunduğu yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş hâli olan *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri (el-Hidâye Örneği)* adlı çalışma, Hanefî mezhebinin en çok eleştirilen yönlerinden biri olan zayıf hadis kullanımı konusunu gündeme taşımakta ve bu realitenin altında yatan sebepleri, örneklerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan yazarın söz konusu eseri giriş dışında iki bölümden müteşekkildir. Çalışmada muhaddisler tarafından zayıf olduğu belirtilen hadislerin Hanefîlere göre zayıf görülüp görülmediği, zayıf görülüyorsa hangi gerekçe ile hüküm istidlâlinde kullanıldığı, ihtimaller üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zayıf hadis kullanma gerekçeleri araştırılırken Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî ve daha sonraki asırlarda yaşayan Serahsî, Semerkandî, Kâsânî ve Mergînânî gibi fakihlerin eserleri ele alınmış, ancak örnek olarak incelenen hadisler *el-Hidâye*'den seçilmiştir. Çalışmada *el-Hidâye*'de geçen hadislerin sıhhat değerlendirmesi ayrıca yapılmamış, eser üzerine kaleme alınan tahrir çalışmalarında, hadisler hakkında verilen hüküm esas

alınmıştır. Ayrıca hadisler üzerinde değerlendirmeleriyle dikkat çeken ve muhaddisler karşı mezhebinin delillerini savunma gayreti taşıyan İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye* şerhi, *Fethü'l-kadîr* isimli eserine de sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Çalışmanın muhtevası, metodu ve kaynaklarına kısaca değinen yazar girişte ayrıca istilâh olarak zayıf hadis, Mergînânî ve eseri *el-Hidâye*'deki hadis kullanımı ile ilgili bilgi vermektedir. Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin yaşamış olduğu dönemde sıhhat değerlendirme faaliyeti olmakla beraber bir hadis usulü istilâhı olarak zayıf hadis tabirinin henüz ortaya çıkmadığını, ancak sözlük anlamı itibariyle bu terimin kullanıldığını dile getiren yazar, Hanefilerin kullandığı hadisleri değerlendirirken bu hususiyetin göz önünde bulundurulması gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca *el-Hidâye*'de yer alan hadislerin senedsiz olarak ve çoğu zaman mana ile rivâyet edildiği, bu durumun ise araştırma yapılan alanın ihtimaller üzerine bina edilmesini kaçınılmaz kıldığı ifade edilmiştir. (s. 9-29)

“Zayıf Hükmü Verilen Bazı Hadislerin Hanefiler Tarafından Makbul Görülme Sebepleri” isimli birinci bölümde, muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen bazı hadislerin Hanefilerce zayıf görülme nedenleri üzerinde durulmaktadır. Bunun ilk nedeni olarak sıhhat değerlendirmesinin icthâdî olması gösterilmiştir. Gerek münekkîd muhaddis ya da müctehid fakihin hadis kabul şartlarındaki gerekse rical değerlendirmelerindeki icthâdîlik hadis hakkında verilen hükmü de etkilemektedir. Bu nedenle muhaddislerin zayıf gördüğü bir hadis, fukaha nezdinde sahih olabilir. Esasen bu durum bir nedenden ziyade bir gerçeğin ifadesidir. Zira zaten hadis kabul şartları farklı olduğu için farklı neticeler ortaya çıkmaktadır. Burada konu edinilmesi gereken husus, aynı hadis hakkında neden farklı bir hüküm verildiği, yani hükmü etkileyen hadis kabul şartlarındaki farklılıkların neler olduğudur.

Hanefilerin zayıf kabul edilen bir hadisi makbul görmelerinin bir diğer nedeni senedle ilgili hususiyetlerdir. Zira Hanefiler mürsel hadisi, sahabe mürseli, ikinci ve üçüncü asırdaki mürsel, her asırdaki âdil kimselerin mürselleri ve bir yönden mürsel diğer yönden muttasıl olan mürsel olmak üzere dört kısımda incelemekte ve genel olarak da bütün mürsel hadisleri kabul etmektedirler. Bu durumda mürsel olduğu için muhaddisler nezdinde zayıf görülen bir hadis, Hanefilerin değerlendirmesinde makbul sayılmaktadır. Yazarın senedle ilgili olarak belirttiği diğer bir husus ise Hanefilerin, imamlarının kendi şeyhlerinden alınan rivâyetleri daha sahih görme eğilimleridir. İmamlarının şeyhlerine duyulan güven onların rivâyetlerini başka kimselerin rivâyetlerine tercih etmelerini sağlamıştır. Hanefilerin hadisleri makbul görmelerinin senedle ilgili hususlarından bir diğeri de zayıf hükmü verilen birçok hadisin hasen derecesinde olduğu kanaatidir. Yazar burada iki iddia üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki hasen teriminin daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı bu nedenle Hanefilerin zayıf hükmü verdiği bazı hadislerin aslında hasen olduğudur. Diğer

iddia ise zayıf hadislerin başka rivâyetlerle desteklenerek hasen hükmüne çıkabilmesidir. Her iki durumda da Hanefiler, kullandıkları zayıf hadisleri muhaddislere karşı savunmuşlardır. (s. 38-64)

Muhaddisler tarafından zayıf hükmü verilen hadislerin Hanefilerce makbul görülmesinin diğer bir nedeni hadislerin muhtevası ile ilgili sebeplerdir. Zira Hanefiler hadisleri çoğunlukla metin açısından incelemekte ve hadiste inkitâyı, maddî (zahir) ve manevî (bâtın) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Maddî inkitâ, Hanefilerin istilahınca mürsel hadisi ihtivâ etmekte ve muhaddislerin aksine mürsel hadis makbul sayılmaktadır. Manevî inkitâ ise bir yönüyle hadisin kitaba, maruf sünnete, umûmü'l-belvâya ve sahabenin ileri gelenlerine muhalif olmasını diğer yönü ile de mestûr, fâsık, mâtuh, muğaffel ve hevâ sahibi bir râvîden nakledilmesini ifade eder. Bu durumda ise Hanefilerce hadis reddedilir. Böylece Hanefiler zâhiri (senedi) bakımdan zayıflığına hükmedilen bir rivâyetin hakikatte sahih olabileceğini dile getirerek kullandıkları zayıf hadisleri muhaddislere karşı savunmayı amaçlamışlardır. Yazar aynı şekilde ümmetin makbul telakki ettiği veya başka rivâyetlerle desteklenen zayıf hadislerin de muhtevaları göz önünde bulundurularak Hanefilerce makbul görüldüğünü dile getirmektedir. (s. 65-102) Söz konusu durum Hanefilere göre doğru olmakla birlikte zayıf hadislerin başka rivâyetlerle desteklenmesi muhtevadan ziyade senedle ilgili bir durum gibi gözükmektedir. Zira hadise mütâbî veya şahid bulunması, hadisi başka bir râvînin de nakletmesi sebebiyle hadisin ferd olmaktan kurtulması ya da desteklenerek sıhhat durumunun kuvvetlenmesi ile ilgilidir. Bu nedenle bu konunun sened ile ilgili hususların sıralandığı başlıkta ele alınması daha uygun gibi gözükmektedir. Ayrıca zayıf hadisin başka rivâyetlerle desteklenmesi, senedle ilgili sebepler başlığında zikredilen zayıf hükmü verilen birçok hadisin hasen derecesinde olduğu kanaati ile de yakından ilgilidir. Bu bağlamda tekrardan kaçınmak adına söz konusu maddenin senedle ilgili sebepler kısmında ve ilgili başlığın bir başka yönü olarak ifadesi daha isabetli bir tasnif gibi gözükmektedir.

Zayıf hükmü verilen bazı hadislerin Hanefilerce makbul görülme sebepleri ile ilgili olarak zikredilen diğer gerekçeler ise Mezhep imamlarına duyulan güven ile mezhep imamlarının delil olarak kullandığı hadislerin bize ulaşmama ihtimalidir. Hanefiler, mezhep imamlarının hadis konusundaki bilgilerinin, ileri düzeyde olduğunu düşünmüşler ve onlara sonsuz bir güven beslemişlerdir. Bu durum onları, muhaddisler tarafından zayıf görülse dahi kendilerinden önce yazılmış Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan hadisleri eserlerine almaya sevk etmiştir. Zira onlar için Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin dilinde ifadesini bulan, sünnetin işlenmiş hali olan fetvalar, muhaddisler için sahih hadis koleksiyonlarının sahip olduğu otorite vasfına benzer bir hal almıştır. Sonraki dönem fıkıh kaynaklarındaki hadislerin büyük bir bölümünün aynı olması bu durumu en iyi şekilde göstermektedir. Öte yandan fıkıh kitaplarında yer alan ve muhaddislerin zayıf gördüğü bu hadisler esasen Hanefî mezhebinin

delillerini de tam olarak yansıtıyor değildir. Zira Ebû Hanîfe başta olmak üzere mezhep imamlarının asıl gayesi, hadis rivâyeti olmadığı için kullandıkları her hadisi nakletmeyip daha çok rivâyetlerden çıkardığı hükümleri bildirdikleri bilinmektedir. Bu nedenle hükmün dayanağı olan ancak zikredilmeyen hadis, kendilerine ulaşmış daha sağlam bir rivâyet olabilir. Hatta söz konusu daha kuvvetli tarikle gelen delil, sonraki asırlara ulaşmamış veya meçhul ya da münkatı senedlerle ulaşmış olabilir. Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyetinde ezbere önem verdiği, yazıya itibar etmediği düşünüldüğünde onun bildiği bazı rivâyetlerin hadis musennefâtına girmemiş olabileceği fikri çokta uzak bir ihtimal gibi görülmemektedir. (s. 102-116)

Eserin, “Hanefî Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Sebepleri” adlı ikinci bölümünde yazar, bu kez Hanefiler tarafından da zayıf olduğu bilinen hadislerin niçin kullanıldığı üzerinde durmaktadır. Hanefî mezhep imamları ve daha sonraki müellifler hangi hadislerin zayıf olduğunu ve ne sebeple bu hadisleri kullandıklarını açıkça ifade etmedikleri için bazı ihtimaller üzerinden, gerekçeler belirlenmek durumunda kalmıştır. Ayrıca belirlenen nedenler daha çok Hanefî mezhep imamları ile ilgilidir. Zira zikredildiği üzere, daha sonraki müellif fakihler duydukları güven sebebiyle mezhep imamlarını taklid etmişler ve kullandıkları hadisleri aynı ile tekrarlamışlardır. Buna göre Hanefî mezhep imamlarının hadisin zayıf olduğunu bildiği halde eserlerinde kullanmasının ileri sürülen ilk nedeni sıhhat bakımından daha kuvvetli hadislerle ulaşamamış olma ihtimalidir. Zira Ebû Hanîfe ve talebelerin yaşadığı dönemde tedvin ve tasnif süreçleri henüz tamamlanmış değildir. Sistematik eserlerin tasnif edilmemiş olması onları kendilerine ulaşan bazı sahifelerden elde ettikleri ve şifahî olarak belledikleri sınırlı sayıda rivâyetleri kullanmaya sevk etmiştir. Bu nedenle onların kullandığı fakat günümüze ulaşamamış sahih hadisler olabileceği gibi daha sonraki asırlarda tasnif edildiği halde Hanefî mezhep imamlarına ulaşmamış hadisler de olabilir. Ayrıca Ebû Hanîfe ve talebelerinin daha çok Kûfe râvilerine ulaşmış olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. (s.119-129)

Yazara göre Hanefilerin, rey ve kıyas karşısında zayıf hadisi daha makbul görmeleri ile amellerin faziletleri konusunda zayıf hadisle amel edilebileceği kanaatinde olmaları, zayıf hadis kullanma sebepleri arasındadır. Hanefî mezhep imamları özellikle sahih hadis bulamadıkları taabbûdî konularda ihtiyatla davranarak rey ve kıyas ile hüküm vermek yerine zayıf hadislerle amel etmeyi tercih etmişlerdir. Zira taabbûdî konularda akıldan ziyade nakil ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Hanefiler, herhangi bir rivâyet zayıf görülse de taabbûdî bir konu içeriyor ve sahabe ve tabiûnun onunla amel ettiği biliniyorsa, hadisi makbul görerek kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Ancak yazar, henüz hadis ıstılahlarının oluşmadığı dönemde Ebû Hanîfe'nin zayıf hükmü verdiği bazı hadislerin esasen hasen hükmünde olduğunu belirten âlimlerin görüşle-

rini aktardıktan sonra Hanefilerin zayıf hadislerle ne kastettiğinin tam olarak bilinmediğini, bu nedenle kesin olarak zayıf olduğu bilindiği halde hadisin rey veya kıyasa takdim edildiğini söylemenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Öte yandan muhaddisler gibi Hanefiler de, amelilerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatinde dir. (s. 129-151)

Hanefilerin zayıf hadis kullanma sebepleri arasında zikredilen diğer gerekçeler ise zayıf hadisin ihtiyata daha uygun ve tercih sebebi olmasıdır. Buna göre pek çok âlim gibi Hanefiler de şüpheli konularda hata ve günaha düşmemek için en güvenli çözüm olan ihtiyat, söz konusu olduğunda zayıf hadislerle amel edilebileceği kanaatinde dirler. Bazen de Hanefiler herhangi bir konuda hüküm vermek için değil de iki hüküm arasında tercihte bulunmakta bir karine olarak zayıf hadisi kullanmışlardır. (s. 151-159)

Hanefilerin zayıf hadis kullanma gerekçelerini iki bölüm halinde başlıklar altında inceledikten sonra yazar, çalışmasını varmış olduğu neticeleri özetleyen bir sonuç bölümüyle nihayete erdirmektedir. Hanefilerin zayıf hadis kullanma sebeplerinden en önemlisinin hadisi zayıf kabul etmemeleri olduğunu vurgulayan müellif, bunun da onların benimsediği metotla ilgili olduğunu belirtmiştir. (s. 161-164)

Eserde Hanefilerin zayıf hadis kullanma gerekçeleri ile ilgili zikredilen her bir husus için Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinden örnekler seçilmiştir. Örnek olarak seçilen hadis metni verildikten sonra hadisin, diğer hadis kaynaklarında geçtiği şekli mukayeseli olarak verilmiştir. Ancak örnek hadis metnine benzer olan bu hadislerin de sadece metnin verilip, senedinin Türkçe olarak dipnota alınması metin içinde, hakkında cerh ve tadil ile ilgili değerlendirme yapılan râvîlerin takibini hayli zorlaştırmaktadır. Ayrıca bazı örnekler hakkında yapılan açıklamaların yetersiz kalışı, hadisin zikredilen gerekçe sebebiyle kullanıldığı konusunda tatmin edici bir kanaat oluşmamasına yol açmaktadır.

Eserin yüksek lisans tezinden kitaba dönüştürülmüş olduğu, metindeki bazı ifadelerden (tezimiz, tezde vs. gibi) belli olmaktadır. Çalışmanın daha sonraki baskılarında metnin tamamının gözden geçirilip bu gibi kelimelerin ayıklanması, daha temiz bir metni, okuyucularla buluşturma imkânı sunacaktır. Ayrıca eserin ana bölüm başlıklarının yazarın anlatmak istediğini tam olarak yanıtımadığı da göze çarpmaktadır. Nitekim birinci bölüm “Zayıf Hükmü Verilen Bazı Hadislerin Hanefiler Tarafından Makbul Görülme Sebepleri” iken ikinci bölüm “Hanefî Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Sebepleri” ismini almaktadır. Esasen her iki başlıkta birbirinden çok da farklı gözükmemektedir. Hâlbuki metin içinde müellifin de belirttiği gibi iki bölüm arasındaki temel fark ele alınan konunun, birinci bölümde zayıf hükmü verilen hadislerin Hanefilerce zayıf görülme sebepleri iken, ikinci bölümde muhaddisler gibi Hanefiler tarafından da zayıf olduğu

kabul edilen hadislerin kullanılma sebepleri olmasıdır. Ancak bölüm başlıklarından bu temel ayırım çok net olarak anlaşılmamaktadır.

Hanefilerin istidlâl ettikleri hadislerin sıhhatine ve bu hadisleri ne için kullandıklarına dair herhangi bir açıklamada bulunmamaları sebebiyle, çalışmada zikredilen gerekçelerin büyük bir kısmı yazarın çıkarımlarına dayanmaktadır. Zira *el-Hidâye*'de geçen hadisler senedsiz zikredildiği ve çoğunlukla manen rivâyet edildiği için, aynı manayı içeren hadislerin senedi üzerinden yorum yapılmış olup muhaddislerin değerlendirmeleri bulunan söz konusu senedler, Hanefilerin kullandığı senedler olmayabilir. Zayıf terimi henüz oluşmadığı için zayıf derken hasen hadis kastedilmiş; eserlerde geçen meçhul sığalar muhaddislerin ıstılahına göre kullanılmamış bu nedenle de muhaddislerin zayıf saydığı hadis sahih, sahih saydığı da zayıf kabul edilmiş olabilir. Hanefi mezhep imamları hadis hakkında açıkça zayıf hükmü vermediği için onların zayıf olduğunu bildiği halde hadisi niçin kullandığı ile ilgili gerekçeler sayılmakla birlikte esasen Hanefilere göre bu hadisler zayıf olmayabilir. Kesin kanaat sahibi olunmayan pek çok öncül bulunması, çalışmanın bu denli çok ihtimal üzerine bina edilmesini kısmen makul gösterse de; pek çok ihtimali okuyucunun dikkatine sunup, bazı hususlarda ipuçlarından hareket ederek tercihlerde bulunmanın ve ihtiyat payı bırakılarak bir takım ön kabuller oluşturmanın, okuyucunun zihninde net bir çerçeve çizmek adına daha etkili olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte Mahmut Esad Erkaya tarafından kaleme alınan eserin, çokça eleştirilen bir konu olan Hanefi mezhep imamlarının zayıf hadis kullanımına, okuyucunun dikkatini çekmesi ve akıcı bir üslupla bu konuda daha önce zikredilmeyen bazı gerekçeler sunması yönünden fikir açıcı ve üzerine farklı çalışmaların bina edilebileceği nitelikte bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

Nagihan EMİROĞLU

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, ADANA